

НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ М. ЦИТОВИЧА: КУРСИ ЛЕКЦІЙ ІЗ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО ПРАВА

Стаття присвячена аналізу лекційних курсів з поліцейського права, підготовлених останнім професором поліцейського права Університету Святого Володимира М. Цитовичем (1861-1919). Автор продовжує реабілітацію поліцейського права шляхом повернення із забуття як особистості відомого ученого, так і його наукового спадку у галузі поліцейстики.

Ключові слова: М. Цитович, поліцейське право, адміністративне право, Університет Святого Володимира, лекційні курси з поліцейського права.

Соломаха Артем Григорович,

*асистент кафедри
адміністративного
права юридичного
факультету
Київського
національного
університету імені
Тараса Шевченка*

Суттєві зміни, які відбуваються у нашій країні сьогодні, впливають на всі сфери і суспільства і держави, не залишаючи осторонь і правову науку, «наслідки впливу на яку вражають своїм обсягом» [13, с. 3]. Реформування правової системи України потребує вдосконалення її складових елементів. В оновленому суспільстві виникає безліч нових відносин, які потребують правового регулювання. Зокрема на зазначеній основі виникли банківське, комерційне, митне право. Проте у нашій державі існують суспільні відносини, які не вповні окреслені певною галуззю права та не вивчаються всебічно, як того потребує юридична наука. Йдеться про ті відносини, що називаються поліцейськими.

Досліджуючи передумови виникнення адміністративного права як правової галузі й науки, І. Гриценко цілком правомірно наголошував, що «дослідження камералістики, поліцейського та адміністративного права має здійснюватися в межах окремих наукових досліджень, із можливим подальшим зіставленням отриманих у процесі такої роботи висновків» [13, с. 5]. Саме теза знаного ученого про необхідність самостійних досліджень, присвячених поліцейстиці, підштовхнула автора до дослідження у цій царині. Завдання статті вбачаємо у продовженні відродження і реабілітації поліцейського права шляхом повернення із

забуття постаті останнього вченого-поліцейста Університету Св. Володимира професора М. Цитовича (1861–1919) через аналіз його наукового спадку в галузі поліцейстики.

Відроджуючи ім'я Цитовича-поліцейста, ми ставимо питання значно ширше. Необхідно реабілітувати цілу галузь знань – поліцейське право, що в умовах розбудови незалежної Української держави вважаємо особливо актуальним, оскільки «незважаючи на зростаючий інтерес до цієї проблематики, розвинена поліцейсько-правова теорія, усталений категорійно-понятійний апарат, чітке усвідомлення перспектив розвитку поліцейського права донині відсутні» [18, с. 34].

Як учень і наступник А. Антоновича М. Цитович істотно розвинув погляди свого вчителя на науку поліцейського права і адаптував їх до вимог часу. На жаль, він став хронологічно останнім фаховим ученим-поліцейстом, що уособлював своєрідну наукову школу поліцейського права Університету Св. Володимира. Можна із сумом констатувати, що його фізична смерть стала символічною смертю науки поліцейського права в Київському університеті.

Найповніший сучасний виклад історії розвитку поліцейського права як адміністративно-правової науки в Російській імперії знаходимо у вступній статті Ю. Старілова «История развития административно-правовой науки» до хрестоматії «Российское полицейское (административное) право. Конец XIX – начало XX века» [22, с. 9–38].

Дискусія щодо реабілітації поліцейського права розпочалася в

юридичній науці пострадянських держав ще у 1990-х роках. Актуальність пов'язаної з перспективами виокремлення поліцейського права проблематики обумовлюється не лише традиціями існування подібної підгалузі у правових системах європейських держав, а й потребами врегулювання правовідносин нових політичних і економічних умов. Упродовж значного часу дискусію підтримують переважно ті, хто її розпочав, – представники адміністративно-правової науки. Окремі аспекти цієї проблеми досліджувалися у працях Ю. Аврутіна [8], І. Антонова [10], К. Бельського [11], О. Головіна [12], І. Гриценка [13], А. Комзюка [14], О. Мінченка [16], М. Москаленка [28], І. Муштета [17; 29], М. Лошицького [15], О. Проневича [18], Ю. Солов'я [20; 21], Ю. Старілова [23; 24], М. Тихомірової [25]. Питання відродження поліцейського права порушувалися в окремих статтях першого тому «Міжнародної Поліцейської Енциклопедії» [26].

Аналіз поглядів перелічених вище науковців на проблеми поліцейського права засвідчує їхню єдність у визначенні адміністративно-правової природи норм поліцейського права та наявності підстав для конструювання у межах комплексної галузі адміністративного права самостійної підгалузі поліцейського права як особливої системи однорідних предметно пов'язаних правових інституцій. У цьому зв'язку варто погодитися з думкою про те, що «підгалузь права має подвійну природу. З одного боку, вона має зберігати системні зв'язки з «материнською» галуззю права,

а з іншого – повинна мати усі ознаки галузі права. Теоретико-правове вчення передбачає для виокремлення певної підгалузі необхідність низки обов'язкових умов, а саме: відособленість законодавчого масиву; специфічного предмета правового регулювання; єдиного методу правового регулювання» [18, с. 37].

У нинішніх історико-правових реаліях України продовжують формуватися принципово нові галузі юридичної науки, однією з яких є поліцейське право, або поліцейстика. Поява в Україні «Міжнародної Поліцейської Енциклопедії» покликана була узгодити понятєво-термінологічний інструментарій поліцейської науки, подолати термінологічний різнобій у трактуванні термінів і понять, що відображають поліцейську сферу, та розглянути і сформувати концептуальні засади поліцейської діяльності [26]. Це завдання енциклопедія успішно виконала.

Розвиток наук поліцейського та адміністративного права в Україні досліджували упорядники п'ятого тому «Антології української юридичної думки», який присвячений цим різновидам права [1]. У ґрунтовній вступній статті розглядається становлення поліцейського права в Україні та його поступова трансформація у бік права адміністративного. До текстів відомих українських правознавців XIX – XX ст. додано біографічні довідки про авторів та проаналізовано їхні наукові погляди. Поліцейське право в Університеті Св. Володимира в антології представляють фрагменти праць М. Бунге, І. Тарасова, А. Антоновича та М. Цитовича.

Вдалий і досить змістовний екскурс в історію вітчизняного поліцейського права був зроблений І. Гриценком у його монографії, що висвітлює становлення і розвиток адміністративного права [13, с. 5–21]. Головну увагу автор зосередив на з'ясуванні передумов поступової трансформації поліцейського права в адміністративне. Саме цим був обумовлений добір праць дореволюційних поліцейстів, чий твори піддавалися аналізу переважно під таким кутом зору.

Власний погляд на становлення та розвиток поліцейського права в Київському університеті засвідчили упорядники двотомника «Поліцейське право в Університеті Святого Володимира» [4; 5]. У книгах представлено кращі зразки праць учених та викладачів університету, що присвячені особливостям формування норм і традицій цієї науки, оприлюднені навчальні програми та конспекти лекційних курсів. Вступна стаття оглядає розвиток університетської дисципліни у взаємозв'язку з її викладанням як у Російській імперії, так і за її межами.

Стислий розгляд сучасного стану української поліцейстики засвідчує: кількість робіт, присвячених проблемам поліцейського права, є незначною; історія вітчизняної поліцейстики практично не досліджується загалом, а процес відродження поліцейського права перебігає доволі повільно. Тому в умовах розбудови Української держави і утворення інституцій громадянського суспільства існує нагальна потреба переосмислення стереотипів, сформованих

у процесі державо- і правогенези. Так, однією з догм радянської юриспруденції, як слушно зазначає О. Проневич, було «однобічне тлумачення категорії поліцейського права як смислового аналогу узаконеного державного свавілля, а також сприйняття поліції виключно як інструменту державної репресії і домінування окремих верств населення у соціально неоднорідному суспільстві» [18, с. 34–35].

Додамо до цього, що дореволюційні вчені-поліцейсти у радянській юриспруденції та історіографії поліцейського права поставали здебільшого «махровими реакціонерами» та «апологетами старого режиму». Такою бачили радянські читачі й постань професора М. Цитовича.

Життєвий шлях, наукова, педагогічна та адміністративна діяльність видатного вітчизняного вченого-правознавця Миколи Мартиніановича Цитовича (1861–1919) продовжують залишатися недостатньо вивченими. Відомий більше як економіст – доктор політичної економії та статистики, заслужений ординарний професор (від 1911 р.), декан юридичного факультету (1902–1905 рр.), ректор (1905–1917 рр.) Університету Св. Володимира, він на довгі роки був вилучений з історії науки.

Загалом про М. Цитовича написано мало, навіть дуже мало, якщо враховувати масштаби цієї неординарної постаті. Найповнішу біобібліографію ученого містить книга «Ректори Київського університету. 1834–2006» [27]. На жаль, правознавці загалом та історики права зокрема практично не досліджували діяльність М. Цитовича

як ученого-поліцейста. Виняток становлять невеличка довідка у п'ятому томі «Антології української юридичної думки» [19, с. 386–388] та фрагментарні згадки в підручниках з адміністративного права й енциклопедіях. Стисло інформацію про науковця містять спеціальні роботи з історії юридичного факультету Київського університету [9].

Творам М. Цитовича з поліцейського права пощастило дещо більше. Кращі з них передрукована у двотомнику «Поліцейське право в Університеті Св. Володимира» із серії «Пам'ятки правничої думки Київського університету» [5]. Але інформація про М. Цитовича-поліцейста і в цьому фундаментальному виданні обмежується лише половиною сторінки вступної статті. Тож необхідність дослідження постаті Цитовича-науковця є очевидною, так само як і вивчення його поглядів щодо окремої галузі науки – поліцейського права.

Робіт, присвячених безпосередньо поліцейському праву, М. Цитович написав небагато. Але й те, що було опубліковано, дає можливість відтворити його бачення поліцейського права як науки та університетської дисципліни. Слід наголосити, що переважна більшість наукових праць Миколи Мартиніановича, включаючи магістерську і докторську дисертації, опосередковано присвячені проблемам поліцейстики. Тобто досліджувані київським науковцем питання були складовою поліцейського права як науки у широкому класичному значенні цього слова. У цьому не важко переконатися, ознайомившись лише зі змістом найвідоміших зарубіжних та

вітчизняних праць із поліцейстики, чи науки внутрішнього управління, як її часто називали.

Лекції з поліцейського права М. Цитович розпочав читати у 1893 р., а його друковані на правах рукопису «Лекции по полицейскому праву» побачили світ у 1896 р. з дозволу декана юридичного факультету О. Романовича-Славатинського. Оскільки зазначений лекційний курс був перевиданий у повному обсязі, при його цитуванні ми будемо використовувати останнє видання [5, с. 5–178].

Лекційний курс традиційно розпочинався зі вступу, в якому визначаються предмет і завдання науки поліцейського права, висвітлюються система та історія науки разом з аналізом наявної літератури. Автор пояснює, що слово «поліція» походить із грецької мови і позначає міський чи державний устрій і управління. За часи Середньовіччя воно змінило своє первісне значення і почало застосовуватися в сенсі безпеки і благополуччя, що охоплювало всі галузі так званого внутрішнього управління. Таке значення слова «поліція» залишалося панівним і у XVIII ст., коли, на думку автора, вперше з'явилася наука про поліцію. Вона, за його твердженням, «была наука о внутреннем государственном управлении вообще, т. е. не только о тех мерах внутреннего управления, которые имеют целью охрану порядка и безопасности, но и о тех, которые предпринимаются в видах дальнейшего развития материальных и духовных сил народа» [5, с. 7]. У такому значенні, пояснює автор, наука поліцейського права

перейшла у XIX ст. Навіть поверховий аналіз початку вступної частини лекційного курсу київського професора засвідчує домінування в його поглядах впливу німецької юриспруденції.

Наслідуючи кращі традиції західноєвропейської поліцейстики, М. Цитович продовжував з'ясовувати всі значення поняття «наука поліцейського права» в історичній ретроспективі. Він наголошував, що поряд із широким розумінням терміну «поліція» з'явилося його трактування у вузькому значенні, «которое и до сих пор не вполне установилось и под которое подводят то деятельность, направленную специально на поддержание порядка и безопасности государства, то ту сторону деятельности государства в сфере внутреннего управления, которая стоит в принуждении или ограничении свободы» [5, с. 7]. Поступово вузьке значення слова «поліція» настільки поширилося, що витіснило усі інші його трактування не лише з розмовної мови, а й з наукового обігу.

Як результат цього – зміст поліцейської науки перестав відповідати загальноприйнятому значенню слова «поліція»: поліцією називають лише одну із складових внутрішнього управління, між тим як наука про поліцію, чи поліцейське право, охоплює собою все внутрішнє управління загалом. Через це назва поліцейської науки у Західній Європі почала стрімко виходити з ужитку, чому сприяла також зміна поглядів на завдання цієї науки. У Німеччині поліцейська наука поступилася місцем науці про управління, чи праву управління.

У Франції до певної міри їй почали відповідати курси адміністративного права. Але у межах Російської імперії назва «поліцейське право» збереглася завдяки загальноросійським університетським Статутам 1863 та 1884 років. Перший з них передбачав відкриття кафедр поліцейського права замість кафедр державного благоустрою, а другий подовжив їх існування, уповільнивши невідворотний процес трансформування цієї наукової дисципліни та предмета університетського викладання.

Для визначення предмета поліцейського права М. Цитович вважав за необхідне з'ясувати, що собою являє поняття внутрішнього управління, про яке йшлося вище, оскільки саме від нього відштовхувалися всі німецькі поліцейсти, вибудовуючи загальні контури науки поліцейського права. Професор робить визначення цього поняття, посилаючись на узагальнювальні висновки Штейна, Мейєра та Шонберга. Він пише: «Государственным управлением в обширном смысле называется вообще деятельность органов государства, направленная на достижение целей последнего» [5, с. 8]. Поділяючи цю діяльність на складові, учені розрізняють п'ять галузей: 1) фінансове управління, завдання якого полягає у набутті державою необхідних для її існування і діяльності матеріальних засобів; 2) управління іноземних справ, що ставить за завдання взаємин з іншими суверенними політичними одиницями; 3) військове управління, покликане керувати військовими силами – морськими і сухопутними; 4) судове управління,

що ставить за мету забезпечення правильного застосування різних законів шляхом судових рішень і 5) внутрішнє управління, які покликане, з одного боку, захищати окремих осіб і суспільний порядок від різних небезпек (крім іноземних вторгнень), а з іншого боку – безпосередньо сприяти населенню у досягненні ним найрізноманітніших культурних завдань (господарських, наукових, моральних і т. д.). Саме «понимаемое в этом смысле внутреннее управление и составляет предмет науки полицейского права» [5, с. 8], – робив висновок Микола Мартиніанович.

Автор вважав доцільним поділити правові норми, що стосуються внутрішнього управління, на дві групи: одна з них визначає «устройство органов внутреннего управления и общие условия для их деятельности», а інша стосується «непосредственно отдельных предметов внутреннего управления» [5, с. 9]. Таким чином, поліцейське право як наука про внутрішнє управління має охоплювати обидві групи правових норм, поділяючись на дві частини: «1) об организации внутреннего управления и об общих условиях для деятельности его органов и 2) об отдельных отраслях внутреннего управления» [5, с. 8]. Такої системи дотримувалися тоді німецькі та французькі підручники з поліцейського права, а також деякі російськомовні книги з цієї дисципліни. Але перша частина наукової дисципліни, наголошував професор, «может быть излагаема в связи с учением о государственном устройстве под общим именем государственного права, и тогда для

полицейского права останется только учение об отдельных предметах государственного управления» [5, с. 9]. Враховуючи специфіку і особливості розвитку правничої науки в Російській імперії та її відмінності від західноєвропейських традицій, Микола Мартиніанович пропонував «смотреть на науку полицейского права собственно только как на науку о правовых нормах, касающихся отдельных предметов внутреннего управления. Из органов же внутреннего управления нам придется также говорить только о специальных, так, например, о комиссиях народного продовольствия, о комитетах общественного здоровья, но не об общих, каковы, например, губернские правления, земские учреждения и т. п.» [5, с. 9].

Четвертий параграф вступної частини «Лекций по полицейскому праву» дослідник присвятив з'ясуванню завдань науки поліцейського права при вивченні окремих складових внутрішнього управління. Наука внутрішнього управління стосовно цих складових: «1) может ограничиваться выводом общих правил, с которыми должно сообразоваться государственное управление для достижения тех или других целей, или, иными словами, она может быть только политикой внутреннего управления; 2) она может ограничиться только изменением и истолкованием юридических норм, касающихся отдельных предметов управления в том или другом государстве, не оценивая их по существу; и наконец 3) она может соединять два метода, т. е., излагая конкретное право внутреннего управления в одном

из нескольких государств, она может также оценивать его целесообразность и выводить общие положения о целях внутреннего управления и о средствах к их достижению» [5, с. 9]. М. Цитович засвідчує, що останній напрям найбільше відповідає його розумінню науки поліцейського права. В якості зводу загальних правил і порад вона не відповідала реаліям кінця XIX ст., тому заходи державного управління необхідно було співвідносити з усіма особливостями кожного народу, його історією, характером, природою країни. З іншого боку, простий виклад і трактування тогочасних правових норм, що стосувалися окремих предметів управління, міг задовольнити лише практичні потреби чиновників і населення, але не міг задовольнити ученого чи законодавця, які повинні знати не лише те, що є, але й те, що має бути. Тому наука поліцейського права повинна також давати оцінку чинних правових норм і робити загальні висновки. «Это направление, – переконаний М. Цитович, – можно считать преобладающим в русской литературе полицейского права» [5, с. 10]. Він заявляє, що «мы также будем его держаться, уделяя, разумеется, главное внимание отечественному законодательству и касаясь иностранных законодательств лишь настолько, насколько то необходимо для оценки отечественного и для общих выводов» [5, с. 10].

Наука поліцейського права, як бачимо, має справу з найрізноманітнішими ділянками народного життя – з народним господарством, народною освітою, народним здоров'ям. Як наслідок виникає думка про можливість

і доцільність вивчення усіх цих галузей у межах однієї науки. Тож М. Цитович ставить питання: чи не краще буде розділити цю галузь на окремі складові та приєднати деякі з них до інших уже існуючих наук, наприклад, приєднати політику народного господарства до політичної економії. На користь такої спеціалізації у розробці окремих предметів внутрішнього управління свідчить велетенська кількість накопиченого матеріалу, який потребує належного опрацювання. З іншого боку, застерігає дослідник, не можна заперечувати, що у різних галузях державної діяльності, «направленной на отдельные предметы внутреннего управления есть и нечто общее, позволяющее объединить их в одной области знания. Эта общая черта, объединяющая разные отрасли внутреннего управления, заключается именно в отношении государства к частной деятельности граждан. Во всех отраслях внутреннего управления государство выступает или дополняет эту деятельность – или ограничивая ее, или принуждая частных лиц сделать то, чего бы они не сделали, если бы руководились своими личными интересами. Указать границы и способы вмешательства, предпринимаемого государством в видах обеспечения безопасности и благосостояния, и составляет общую задачу науки полицейского права во всех его отделах» [5, 10]. Отже, саме визначення меж втручання держави у приватну діяльність громадян для гарантування їхньої безпеки і благополуччя і є, на думку професора, головним завданням науки полицейського права.

Продовжуючи свій виклад, Микола Мартиніанович доходить висновку, що найбільш природною системою полицейського права слід вважати ту, яка групує юридичні норми «по отдельным предметам внутреннего управления, к которым они относятся» [5, с. 11]. При цьому підкреслює, що інколи користуються й іншими системами, але вони видаються йому незручними. Потрібно віддати належне науковій сміливості автора «Лекций по полицейскому праву», який констатує: «Весьма часто ввиду того, что внутреннее управление имеет целью обеспечить, с одной стороны, безопасность и, с другой, благосостояние, разделяют меры внутреннего управления на две группы: меры предупреждающие или устраняющие опасность и меры положительным образом содействующие благосостоянию» [5, с. 11]. І далі додає: «Это деление, между прочим, принято нашим сводом законов» [5, с. 11]. Відповідно до цього відбувалося викладення полицейського права в університетах Російської імперії, і підручники з цієї дисципліни «должны были принять у нас деление на законы благоустройства и законы благочиния» [5, с. 11].

Сам М. Цитович вважає такий поділ недоцільним: «его нельзя провести последовательно, без явного нарушения связи между постановлениями, относящимися к одному же предмету управления» [5, с. 11]. У той час така позиція вимагала неабиякої сміливості від того, хто не погоджувався з офіційною точкою зору, підтримуваною державою через підконтрольні їй інституції та сформульованою

у підручнику з поліцейського права столичного професора Андреєвського.

Узагальнюючи матеріал, викладений у шостому параграфі, Микола Мартиніанович оприлюднює власне бачення проблеми та шляхів її вирішення. На його думку, «при изложении законов о предметах внутреннего управления следует разделять их по предметам независимо от того, касаются ли эти законы мер благоустройства или мер безопасности; только некоторые меры безопасности необходимо будет выделить при этом в особый отдел под специальным названием «полиция безопасности». Сюда относятся именно те меры внутреннего управления, которые имеют целью защиту общественного взгляда и отдельных лиц против опасностей, угрожающих им со стороны преступных или неосторожных действий других лиц» [5, с. 11–12].

Виокремлюючи поліцію безпеки в окрему частину поліцейського права, київський науковець послуговується теоретичними розвідками з цього питання німецьких поліцейстів Льонінга і Майера. Порівнявши визначення поліції безпеки в обох найавторитетніших тогочасних поліцейстів, професор підкреслює, що їхні визначення різняться, а сам він більше схиляється до Льонінгового трактування цього поняття. Далі пише: «Выделив полицию безопасности в особую отрасль управления, мы должны разделить остальные меры внутреннего управления на отделы, смотря по тому, к какой стороне народной жизни они относятся, и независимо от того, имеют ли они в виду только охранить

существующие уже блага или же увеличит сумму последних» [5, с. 12].

Взявши за основу п'ять головних складових науки поліцейського права, що цілком відповідало чинній програмі з цієї дисципліни, встановленій для екзаменаційних комісій, М. Цитович пропонує систему для викладу власного лекційного курсу. Вона зводиться до наступного:

«I. Хозяйственная жизнь населения.

1. Меры, касающиеся добывающей промышленности:

а) сельского хозяйства; в) рыболовства и охоты; с) лесоводства; d) горной промышленности.

2. Меры, касающиеся промышленности обрабатывающей.

3. Меры, касающиеся путей сообщения.

4. Меры, касающиеся строительной части.

5. Народное продовольствие.

6. Общественное призрение.

II. Народное образование.

III. Наблюдение за нравственностью.

IV. Физическая жизнь населения.

1. Народное здравие.

2. Передвижение населения.

V. Полиция безопасности» [5, с. 12].

Як уже зазначалося, викладаючи матеріал, М. Цитович неодноразово уточнює значення терміну «поліція». Першопочатково воно було надто широким: поліцією називали те, що у середині XIX ст. дістало назву внутрішнього управління. До кінця XIX ст. таке значення значно застаріло і збереглося лише у назвах «поліцейське право» та «поліцейська наука». Поряд із ним з'явилося більш вузьке

значення, однак остаточне його трактування так і не склалося. Одні автори, як Л. Штейн, наприклад, розуміють під поліцією у вузькому значенні таку діяльність державних органів, яка ставить за мету охорону громадського порядку і безпеки окремих осіб або всього суспільства. Інші автори, як, скажемо, Г. Мейер, вважають вирішальною ознакою поліцейської діяльності примус, який держава застосовує щодо особи. Виходячи з такого бачення поліцейської діяльності, поліцейськими актами будуть такі, котрі примушують особу щось робити або обмежують свободу дій, але лише у сфері внутрішнього управління. Звісно, що поняття поліції у сенсі примусової діяльності не збігається з поняттям її як діяльності, направленої на запобігання небезпеки, «потому что, с одной стороны, для отвращения опасности не всегда нужно принуждение (тушение пожара, устройство плотин), а с другой – принуждение не всегда применяется для отвращения опасности (например принудительное посещение школы)» [5, с. 13].

Аби з'ясувати, яке з визначень терміну «поліція» є правильним, Микола Мартиніанович рекомендує прислухатися «к обычному словоупотреблению» [5, с. 13]. Оскільки в тогочасному російському законодавстві «тесному понятию полиции соответствует понятие благочиния, под которым подразумевается охрана общественного порядка и безопасности, то для русской литературы правильнее будет остановиться на первом из указанных [...] тесных понятий полиции» [5, с. 13]. Але при цьому застерігає, що

не слід забувати і другого визначення поняття поліції, яке також нерідко трапляється в науковій літературі.

Закінчується параграф законотвірним висновком: «Полиция, понимаемая в узком значении, входит во все отрасли государственного управления, потому что повсюду встречается надобность в охране порядка и безопасности или в принудительных мерах. Поэтому в литературе административного права можно встретить выражение «полиция нравов», «полиция общественного призрения», «школьная полиция», «промышленная полиция» и т. д. Под этими выражениями понимают или меры безопасности и порядка, или принудительные меры, необходимые специально для данной отрасли управления» [5, с. 13–14]. Якщо ж заходи, необхідні для підтримування порядку і безпеки, не належать до жодної з галузей управління, але «составляют сами по себе самостоятельную отрасль управления, то они получают специальное название – полиция безопасности» [5, с. 14].

Дев'ятий параграф вступної частини «Лекций по полицейскому праву» присвячено історії науки поліцейського права та аналізу наявної вітчизняної та зарубіжної літератури з цього питання. Першим трактатом про поліцію називається книга Н. Деламара, що побачила світ у Парижі в чотирьох томах упродовж 1710–1719 рр. під назвою «Traite de la police». М. Цитович не вдається до детального аналізу трактату, а лише констатує, що «автор рассматривает здесь главным образом полицейское законодательство Франции, но вместе

с тем старается установить и общие правила по поводу отдельных отраслей управления» [5, с. 14].

Подальший розвиток ця галузь знань отримала в Німеччині, пояснює він далі, де у XVIII ст. були зроблені спроби визначити її межі, завдання і засади, створивши, таким чином, з неї самостійну науку. Найзначнішими творами цього часу в царині поліцейстики київський учений називає книги Юсті та Зонненфельса і дає цим авторам загальну оцінку: «Как Юсти, так и Зонненфельс, согласно воззрениям своего времени требуют от государства прежнего вмешательства во все сферы народной жизни, в особенности же в хозяйственную жизнь, по отношению к которой они стоят на точке зрения меркантилистов. Вообще в их сочинениях государство является в виде так называемого полицейского государства, каким оно было действительно в их время» [5, с. 14].

У другій половині XVIII ст., на думку автора, почалася критика цього напряму державної діяльності. Критики при цьому «впали в противоположную крайность, желая ограничить задачи государства одною только защитою права и безопасности» [5, с. 14]. Проте досить скоро з'явилися вчені, які стверджували, що держава не може обмежуватися лише такими функціями. Вона повинна «оказывать содействие людям и при достижении ими различных культурных целей – хозяйственных, умственных, нравственных, и что вопрос здесь может быть лишь о том, как определить границы для этого содействия». На такій позиції стояв

Р. Моль у своєму трактаті «Наука про поліцію, заснована на засадах правової держави» (1832).

М. Цитович критикує деякі ключові положення книги німецького вченого, зазначаючи, що «нельзя, однако, сказать, чтобы Моль удачно определил [...] границы деятельности государства» [5, с. 15], визнаючи при цьому, що «найти краткую формулу для определения границ деятельности государства едва ли возможно» [5, с. 15]. На думку Р. Моля, держава покликана «оказывать людям лишь отрицательное содействие», тобто її дії повинні «ограничиваться лишь устранением препятствий, которые встречают граждане при пользовании своими силами. Государство, соблюдающее эти границы, Моль называет правовым государством» [5, с. 15]. Микола Мартиніанович не погодився з точкою зору німецького ученого, якою визначалися межі державної діяльності, оскільки «государство не может ограничиваться и обыкновенно не ограничивается одним отрицательным содействием; оно оказывает гражданам также и положительное содействие» [5, с. 15].

На думку київського дослідника, діяльність держави має співвідноситися як з обставинами місця та часу, так із метою, яку вона перед собою ставить. Саме залежно від цього можуть змінюватися і межі державного втручання; при цьому «деятельность государства может быть не только отрицательной, но и положительной, не только поощрительной, но и принудительной» [5, с. 15].

Розглядаючи теорію Р. Моля, М. Цитович засвідчує власну

позицію, яка вигранно відтінюється поглядами німецького професора. Слід наголосити, що за умов обмеженої влади монарха в Російській імперії, Микола Мартиніанович пише про так звану правову державу. Стосовно державного втручання він наголошує, що «свобода – можливість располагать собою и своими действиями – сама по себе есть драгоценное благо, без которого все другие блага теряют свою ценность, и что поэтому применяют принудительные и ограничительные меры как в видах безопасности, так особенно в видах благосостояния можно лишь крайне осторожно и осмотрительно» [5, с. 15].

Професор зазначає, що у сфері народного господарства держава неспроможна досягнути таких результатів, як окремі особи, керовані особистим інтересом. Для підкріплення цієї тези він посиляється на авторитет А. Сміта. На його думку, завдання держави у сфері народного господарства може полягати лише «в том, чтобы предупредить или исправить недостатки хозяйственного строя, основанного на свободной борьбе личных интересов, но не в том, чтобы заменить этот интерес вполне или в значительной части хозяйственной деятельности» [5, с. 16]. Розвиваючи власне бачення ролі держави у сфері народного господарства, київський науковець пише: «Государство должно ограничиться [...] 1) поддержкой той стороны, которая в борьбе интересов оказывается слишком слабою: 2) согласованием частного интереса с общественным интересом, если замечаются отклонения и если такое согласование возможно: 3) заменю

частной хозяйственной деятельностью государства там, где согласование частного интереса с общественным невозможно и где почему-либо можно ожидать, что государство достигнет лучших результатов, чем частные предприниматели» [5, с. 16].

Іншим недоліком курсу поліцейської науки Р. Моля Микола Мартиніанович вважав те, що німецький учений пропонував лише загальні правила діяльності держави у тій чи іншій галузі управління, але не наводив «никаких положительных данных, касающихся внутреннего управления» [5, с. 16]. Проте навіть з огляду на всі критичні зауваження М. Цитович вважав цей твір «лучшим курсом полицейской науки, многие отделы которого и до сих пор не утратили значения» [5, с. 16].

Один невеликий абзац київський професор присвячує характеристиці творчості Л. Штейна у галузі поліцейстики. Згадуючи дві праці німецького вченого, присвячені вченню про внутрішнє управління, він наголошує, що вони «представляют собою в сущности то, что у Моля и др. носит название полицейской науки, но по более широкой программе: здесь, кроме общих правил, мы находим также законодательство различных государств в историческом и сравнительном обозрении, а реальным образом здесь разрабатывается также и юридическая сторона внутреннего управления» [5, с. 16]. Далі М. Цитович зазначає, що після творів Л. Штейна в німецькій літературі більше не з'являлися праці, що ставили за мету виклад науки про поліцію.

Місце останньої, за його твердженням, посіла «наука административного права или права управления, излагающая нормы германского права, касающиеся организации управления и отдельных его отраслей, руководясь притом юридической точкою зрения» [5, с. 16]. Серед підручників німецького адміністративного права автор виділяє книги Льонінга і Майєра, наголошуючи при цьому, що «потребность же в изложении общих правил для различных отраслей внутреннего управления и в оценке действующего законодательства с точки зрения целесообразности удовлетворяется [...] монографическими работами. Кроме того, политика народного хозяйства уже давно стала в Германии составною частью политической экономии – как в учебниках этой науки, так и в университетском преподавании» [5, с. 16–17].

Пишучи у наступному параграфі про французьку науку адміністративного права, М. Цитович зазначає, що вона має характер викладання і трактування з юридичної точки зору вітчизняних законів, «касающихся органов и функций отдельных отраслей управления» [5, с. 17]. Відповідно до міністерської програми, яка була обов'язковою для юридичних факультетів, викладання адміністративного права у Франції повинно було охоплювати і закони, що стосувалися податків, тобто частини фінансового права.

Російськомовній поліцейській у лекційному курсі київського професора не пощастило: вона зовсім не аналізується. Автор обмежується переліком вітчизняних робіт із поліцейстики –

починаючи з книги Гуляєва «Права и обязанности земской и городской полиции» (1824) і закінчуючи «Учебником науки полицейского права» (1893) Тарасова. Інші автори підручників з поліцейського права – Андреевський, Бунге, Антонович, Шеймін – лише згадуються. Виняток становить книга Лешкова «История русского общественного права» (1858), характеристиці якої Микола Мартиніанович присвятив кілька рядків. Він пише про книгу московського професора так: «Науку полицейского права автор желает заменить наукою общественного права, понятие которого он, однако, недостаточно выясняет; самая же история русского общественного права представляет у него историю разных отраслей внутреннего управления в допетровской России и заключает в себе много интересного» [5, с. 17].

Виникає логічне питання: чому київський учений не аналізував робіт своїх попередників, які вважалися класичними у вітчизняній поліцейській, обмежившись лише працею Лешкова? Очевидно, він не вважав ці праці оригінальними і самостійними, деякі з них він навіть не включив до переліку. Та й посилання на них у «Лекциях по полицейскому праву» практично відсутні. Автор посилається переважно на праці німецьких та французьких учених, що засвідчує його наукові пріоритети.

Вступна частина лекційного курсу М. Цитовича закінчується розглядом джерел поліцейського права. «Источниками полицейского права, – інформує читачів Микола Мартиніанович, – служат законы,

распоряжения и международные договоры» [5, с. 18]. Він пояснює також, що різниця між законом і розпорядженням суто формальна: «законами называются те постановления, которые издаются в законодательном порядке, распоряжения же – те постановления высших или подчиненных органов государства, которые издаются помимо законодательного порядка» [5, с. 18]. Професор наводить зразки законів і розпоряджень та класифікує останні. Микола Мартиніанович розтлумачує, що Звід законів Російської імперії «не все изъявления Высочайшей воли называет законом, но лишь те, которые издаются за подписью Государя, противопоставляя такие постановления объявленным Высочайшим указом. Понятно, что распоряжения должны отличаться от законов по своей силе: они должны держаться в границах закона и не могут ему противоречить. Но как законы, так и распоряжения одинаково могут иметь своим предметом и установление общего правила, и регулирование конкретного случая» [5, с. 18].

Професор звернув особливу увагу на «Свод законов Российской империи» як найповніше зібрання вітчизняного законодавства з поліцейстики. Він також рекомендує це фундаментальне видання як найповніше і найдосконаліше джерело з вітчизняного поліцейського права. Основні матеріали з поліцейстики у цьому виданні зосереджені головним чином у чотирьох томах – XI, XII, XIII, та XIV. Закони, які входили до складу XI і XII томів, уточнює М. Цитович, «носили в изданиях Свода 1833 и 1842 гг.

название законов благоустройства, а законы, заключающиеся в XIII и XIV томах, – название законов благочиния. В следующих изданиях эти названия уже не встречаются, но размещение законов осталось то же» [5, с. 20]. Далі він указує на нові видання, за допомогою яких бажаючи можуть познайомитися з новими законами і розпорядженнями, чинними в Російській імперії.

Отже, у вступній частині авторського лекційного курсу з поліцейського права М. Цитович демонструє глибоке осягнення сутності цієї університетської дисципліни. Схематично розглянувши історію поліцейського права і права внутрішнього управління через призму хрестоматійних західноєвропейських трактатів, він формулює власне бачення цієї науки і галузі знань. Найбільшими авторитетами для київського професора виступають німецькі учені Моль, Льонінг, Майер, Рошер, Штейн, чіми теоретичними розробками він здебільшого послуговується. Структура «Лекций по полицейскому праву» засвідчує належне розуміння автором завдань тогочасної поліцейстики і є віддзеркаленням її реального стану в Університеті Св. Володимира. Робота ця не була новаторською і не претендувала на це. Але вона стала оригінальним твором, що засвідчив рівень вітчизняної поліцейстики з її проблемами і не вирішеними теоретичними питаннями, які призвели до методологічної кризи науки поліцейського права.

1907 року в Києві побачив світ на правах рукопису новий оригінальний «Курс лекций по полицейскому

праву» М. Цитовича [7]. На жаль, він не потрапив до двотомника «Полицейское право в Университеті Святого Володимира», але ми вважаємо його найкращою роботою Миколи Мартиніановича з царини поліцейстики – попри те, що вона налічує всього 124 сторінки тексту. Хоча курс не є завершеним і складається лише з двох нерівноцінних за обсягом глав, але він відтворює в усій повноті історію поліцейського права та засвідчує самостійний характер мислення зрілого дослідника. Цей курс можна вважати однією з найдосконаліших російськомовних робіт з історії поліцейського права, у якій воно постає на тлі діяльності держав від часів своєї передісторії до початку XIX ст. Основна увага приділяється висвітленню однієї з найважливіших функцій держави – функції внутрішнього управління. Автор наголошує, що «государства, в которых бюрократический персонал обладает высокими личными качествами – образованием, честностью, трудолюбием, могут включать в сферу своего управления такие задачи, которые оказываются малодоступными странам, не располагающим таким персоналом чиновников» [7, с. 124].

Робота складається зі вступу та загальної частини, яка своєю чергою поділяється на дві глави – «Исторический очерк теории и практики внутреннего управления» та «Общие выводы относительно деятельности государства в сфере внутреннего управления». Вступна частина традиційно починається з визначення предмета й завдань науки поліцейського права. Позиція автора

стає зрозумілою з першого рядка. Він пише: «Наука полицейского права есть одна из наук, посвященных изучению деятельности государства, или государственного управления» [7, с. 3]. Потім пояснюється, що дослідження держави здійснюють декілька наук: одні вивчають її з боку облаштування чи організації, інші – з боку її діяльності. До перших належить наука державного права, що розглядає устрій державних органів, як вищих, так і підпорядкованих їм, а також їхні функції та взаємини між собою. До других належать науки, між якими розподілено вивчення різноманітних галузей діяльності держави або державного управління. Далі пояснюються хрестоматійні речі: що саме є предметом науки фінансового права, військових наук, міжнародного права, цивільного і кримінального права і процесу. Дійшовши до так званого внутрішнього управління, Микола Мартиніанович визначає, що його завдання «заключается, с одной стороны, в охране порядка и безопасности, а с другой – в содействии населению при достижении им различных культурных целей (хозяйственных, просветительных, нравственных)» [7, с. 3]. Таким чином, М. Цитович повторює прийняте ним раніше визначення, що «наука полицейского права есть в сущности наука о внутреннем государственном управлении» [7, 3].

Структура викладу історії поліцейського права у цій праці майже повністю подібна до попередньої роботи М. Цитовича «Лекции по полицейскому праву», тому немає сенсу її відтворювати. Наголосимо лише, що автор акцентує більше уваги на

тому, як саме юристи повинні вивчати і розуміти поліцейське право, або право внутрішнього управління. Він пише: «Изучая деятельность государства, направленную к достижению тех или иных целей, юрист должен, конечно, интересоваться преимущественно ее юридическою стороною, т. е. его должны интересовать те юридические нормы (законы, распоряжения), в которых рассматриваются различные отрасли государственного управления... и, следовательно, наука о внутреннем управлении должна быть для него прежде всего наукою о праве внутреннего управления, т. е. наукою о тех юридических нормах, которые имеют отношение к внутреннему управлению. Право внутреннего управления является таким образом непосредственно предметом нашей науки» [7, с. 4].

Професор пояснював, що будь-яке право можливо досліджувати з трьох точок зору: під кутом історії, догми та політики. У першому випадку дослідника цікавлять умови його виникнення, розвитку та змін, що відбулися з часом, які він намагається пояснити. Вивчаючи право з точки зору догми, учені мають на увазі переважно застосування його на практиці. Коли ж ми вивчаємо право з точки зору політики, та насамперед маємо на увазі мету, яку воно повинно ставити. М. Цитович вважав, що «мы устанавливаем эту цель, определяем те правовые нормы, которые соответствуют этой цели и полученным таким образом масштабом пользуемся для оценки и критики действующего положительного права. Изучение права с точки зрения политики есть,

следовательно, критическое изучение его, тогда как при догматическом изучении права мы не интересуемся вопросом о том, хорошо ли или дурно это право, достигает ли оно своей цели и может ли быть оправдана цель, ради которой оно существует» [7, с. 4].

Вивчати право внутрішнього управління М. Цитович рекомендував в усіх трьох ракурсах – історії, догми та політики. Проте він застерігав, що «трудность соединения всех этих точек зрения и практические потребности преподавания ведут к тому, что в отдельных юридических дисциплинах обыкновенно преобладает какое-нибудь одно из указанных направлений» [7, с. 5]. Разом із тим Микола Мартиніанович вважав, що норми права, які виникли з діяльності держави у сфері внутрішнього управління, перебувають у зовсім іншому становищі. З одного боку, їхня догматика не така складна, як, скажімо, догматика цивільного права, з іншого – ці закони часто змінюються залежно від економічних, соціальних і політичних умов держави. Тому при вивченні та викладанні цих галузей права «точка зрения политики естественно выдвигается на первый план» [7, с. 5]. І далі наголошує: «И действительно, при самом своем появлении так называемая наука о полиции была чистой политикой внутреннего управления» [7, с. 5].

Порівняно з попереднім лекційним курсом з поліцейського права М. Цитович значно скоротив і спростив вступну частину. У зв'язку з цим певного коригування зазнало і формулювання завдань науки

поліцейського права, під якою він розумів право внутрішнього управління. Проаналізувавши ситуацію, яка склалася довкола внутрішнього управління у Німеччині в XIX ст., він робить висновок, що і в Російській імперії існує потреба вивчення цієї галузі права з точки зору політики. Професор вважав, що «русским университетам, где так называемое полицейское право до последнего времени разрабатывают с точки зрения политики, нет основания отказываться от установившейся традиции» [7, с. 5].

Висновок вступної частини «Курса лекций по полицейскому праву» М. Цитовича такий: «Задачей нашей науки мы признаем изучение права внутреннего управления преимущественно с точки зрения политики» [7, с. 5]. Далі додається важливе уточнення: «При этом нас, конечно, должно прежде всего интересовать действующее русское право. Но для более правильной и всесторонней оценки действующего русского права внутреннего управления нам необходимо будет обращаться и к истории его, и к сравнению с важнейшими иностранными законодательствами» [7, с. 5].

Тому не дивно, що однією з найцікавіших і найзмістовніших частин лекційного курсу київського науковця якраз і став параграф про походження і розвиток науки поліцейського права. Невеликий за обсягом, він у стислій і образній формі розкриває витoki та основні етапи історії цієї науки. Зацитуємо для прикладу, як просто і зрозуміло М. Цитович пояснює виникнення поліцейського права. Він пише: «Уже древние государства

принимали меры не только для обеспечения безопасности граждан, но и в видах содействия их различным культурным интересам, но меры эти не выработались в систему, которая могла бы потребовать специального научного исследования. Поэтому в древности мы не встречаем науки полицейского права, хотя у некоторых древних авторов (например у Аристотеля в его «Политике») можно найти рассуждения по поводу отдельных мер внутреннего управления. Наука полицейского права не могла возникнуть и в Средние века, так как в эту эпоху центральная правительственная власть настолько ослабела, что не могла принять на себя сколько-нибудь широких задач в сфере внутреннего управления. Но когда феодализм был побежден и образовались государства с сильной центральной властью, тогда деятельность последней в области внутреннего управления начала постепенно развиваться и расширяться. К началу XVIII в. количество законов и распоряжений, относящихся к различным отраслям внутреннего управления, настолько увеличилось, что явилась, наконец, потребность ориентироваться в них и изучать при помощи специальных руководств» [7, с. 6].

Потім відбувається цілком логічний перехід до аналізу трактату Деламара, праць німецьких поліцейстів Юсті, Зонненфельса, Моля, Штейна, Льонінга. Ці характеристики дуже місткі та інформативні. Автор пояснює причини відмови від читання курсів поліцейського права в німецьких університетах і появи замість них права

управління, або адміністративного права. Він також підкреслює, що наука про поліцію розробляла питання внутрішнього управління з точки зору політики, тоді як адміністративне право – з точки зору догматики. Микола Мартиніанович із жалем визнає: «Отсутствие систематической науки о внутреннем управлении не может не быть признано явлением неблагоприятным, так как при разработке вопросов внутреннего управления отдельными специалистами обобщения становятся затруднительными и отсутствует общая идея, объединяющая различные части исследования» [7, с. 9]. Учений бачить необхідність створення окремої науки про внутрішнє управління «как конечную цель, к которой необходимо стремиться, пользуясь материалами, собранными и разработанными специалистами по отдельным отраслям внутреннего управления, и выводами, к которым они пришли» [7, с. 9].

У своїй новій книзі М. Цитович значно ширше, ніж у попередньому курсі, розглядає вітчизняну літературу, присвячену проблемам поліцейського права, розпочинаючи її аналіз із твору Ю. Крижанича, написано у XVIII ст. Професор звертає увагу на загальноросійські університетські Статути 1835, 1863 та 1884 років, котрі, на його думку, вплинули на формування поліцейського права як університетської дисципліни юридичного циклу. Перелічуючи найвідоміші вітчизняні підручники з поліцейського і адміністративного права, він характеризує всіх їх разом. «Отличительная черта всех этих

курсов заключается в том, что в них право внутреннего управления рассматривается преимущественно с точки зрения политики» [7, с. 11].

У розвитку вітчизняної поліцейстики М. Цитович помічає нову тенденцію. Її представники пропонували за прикладом Західної Європи викладати в університетах Російської імперії адміністративне право за догматичним методом замість поліцейського права. Таку позицію висловлював професор М. Лазаревський, підтриманий професором Е. Берендтсом. М. Цитович відреагував на такі пропозиції так: «С названными авторами можно согласиться лишь настолько, насколько они настаивают на необходимости чисто юридической разработки административного права, действительно у нас сильно запущенной, но нельзя согласиться с ними в том, что наука полицейского права в смысле политики права внутреннего управления является ненужной или невозможной» [7, с. 11]. Власну позицію щодо доцільності викладання поліцейського права на юридичних факультетах університетів Микола Мартиніанович оприлюднив у спеціальній статті, опублікованій у щотижневому «Право» [6].

Слід окреслити хоча б кількома реченнями і ще два видання – «Конспект особенной части полицейского права» та «Репетиториум полицейского права», на яких стоїть прізвище М. Цитовича. У першій книжці, що була підготовлена студентами-юристами Університету Св. Володимира для своїх однокурсників відповідно до програм та екзаменаційних вимог і побачила світ на

правах рукопису 1907 р. в Києві, поруч із Цитовичем зазначається прізвище професора В. Дерюжинського [3]. Нам практично нічого не відомо про передісторію цієї книги. Поява «Конспекту» лише засвідчує факт популярності серед студентів підручників М. Цитовича та В. Дерюжинського з поліцейського права.

Те саме можна сказати й про «Репетиториум по полицейскому праву, составленный по учебнику проф. Н. Н. Белявского и лекциям проф. Н. М. Цытовича» [2], який містить розлогі відповіді на 17 білетів, складених у відповідності до програми з поліцейського права. Нам також невідомо, що стало поштовхом до об'єднання студентами – професорів М. Цитовича і М. Белявського під однією палітуркою. Можемо лише припустити, що доробок названих учених найповніше відповідав вимогам програми іспитів з поліцейського права.

Таким чином, можна з упевненістю констатувати, що «Лекции по полицейскому праву» та «Курс лекций по полицейскому праву» М. Цитовича разом з «Конспектом особенной части полицейского права» й «Репетиториумом полицейского права» становлять органічно цілісний комплекс посібників з університетської дисципліни юридичного циклу, які доповнюють один одного, оскільки побудовані на однакових теоретичних засадах і ставлять тотожні цілі. Незначні методологічні розходження засвідчують лише постійний процес пошуку, в якому перебував учений, що намагався йти у ногу з часом і адекватно реагувати на його виклики.

Список використаних джерел:

1. Антологія української юридичної думки : в 6 тт. Т. 5. Поліцейське та адміністративне право / [ред. кол. : Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. ; упоряд. : Ю. І. Римаренко, В. Б. Авер'янов, І. Б. Усенко]. – К.: ВД «Юридична книга», 2003. – 600 с.

2. Белявский Н. Н. Репетиториум по полицейскому праву, составленный по учебнику проф. Н. Н. Белявского и лекциям проф. Н. М. Цытовича / Н. Н. Белявский, Н. М. Цытович // Поліцейське право в Університеті Святого Володимира : у 2 кн. / за ред. І. С. Гриценка ; [уклад. : І. С. Гриценко, В. А. Короткий]. – К., 2010. – Кн. 2. – С. 417–461.

3. Дерюжинский В. Ф. Конспект особенной части полицейского права, составленный по учебникам профессоров В. Ф. Дерюжинского и Н. М. Цытовича / В. Ф. Дерюжинский, Н. М. Цытович // Поліцейське право в Університеті Святого Володимира : у 2 кн. / за ред. І. С. Гриценка ; [уклад. : І. С. Гриценко, В. А. Короткий]. – Київ, 2010. – Кн. 2. – С. 179–318.

4. Поліцейське право в Університеті Святого Володимира : у 2 кн. Кн. 1 / за ред. І. С. Гриценка ; [ред. кол. : П. П. Андрушко, Г. І. Балюк, І. А. Безклубий та ін. ; уклад. : І. С. Гриценко, В. А. Короткий]. – К. : Либідь, 2010. – XIX, 413, [3] с. : табл. – Тексти рос. мовою. – (Пам'ятки правничої думки Київського університету).

5. Поліцейське право в Університеті Святого Володимира : у 2 кн. Кн. 2 / за ред. І. С. Гриценка ; [ред. кол. : П. П. Андрушко, Г. І. Балюк, І. А. Безклубий та ін. ; уклад. : І. С. Гриценко, В. А. Короткий]. – К. : Либідь, 2010. – 462, [2] с. – Тексти рос. мовою. – (Пам'ятки правничої думки Київського університету).

6. Цитович Н. М. Еще по поводу полицейского и административного права / Николай Цитович // Право. – 1899. – № 6. – С. 269–280.

7. Цытович Н. М. Курс лекцій по полицейскому праву: (на правах рукописи) / Н. М. Цытович. – Киев : Тип. Я. Б. Неймана, И. Т. Фельдзера и Ш. Б. Горенштейна, 1907. – 124 с.

8. Аврутин Ю. Е. Полиция и милиция в механизме обеспечения государственной власти в России. Теория, история, перспективы / Ю. Е. Аврутин. – Санкт-Петербург : Юрид. центр-пресс, 2003. – 501 с.

9. Андрейцев В. І. Юридичний факультет: сторінки історичного розвитку / В. І. Андрейцев // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2004. – Вип. 56/59. – С. 6–10.

10. Антонов И. П. Полицейское право: быть или не быть? / И. П. Антонов // Юридическое образование и наука. – 2011. – № 3. – С. 34–39.

11. Бельский К. С. Полицейское право : лекц. курс / К. С. Бельский / под ред. А. В. Куракина. – М.: Дело и сервис, 2004. – 816 с.

12. Головин А. П. Административно-правовые основы украинской полицистики / А. П. Головин // Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС України. – 2002. – № 2. – С. 144–155.

13. Гриценко І. С. Становлення і розвиток наукових поглядів на основні інститути вітчизняного адміністративного права : моногр. / І. С. Гриценко. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2007. – 335 с.

14. Комзюк А. Т. Заходи адміністративного примусу в правоохоронній діяльності міліції: поняття, види та організаційно-правові питання реалізації : моногр. / А. Т. Комзюк ; за заг. ред. О. М. Бандурки. – Х.: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. – 366 с.

15. Лошицький М. В. Реабілітація поліцейського права / М. В. Лошицький // Право України. – 2002. – № 7. – С. 95–99.

16. Мінченко О. В. Поліцейське право в системі юридичної освіти: європейська традиція та український

досвід / О. В. Мінченко // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ : науково-теоретичний журнал. – Київ, 2011. – № 5 (78). – С. 294–300.

17. Мушкет И. И. Полицейское право России: проблемы теории / И. И. Мушкет, Е. Б. Хохлов ; под общ. ред. В. П. Сальникова. – СПб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 1998. – 173 с.

18. Проневич О. С. Рецепція поліцейського права: проблеми та перспективи / О. С. Проневич // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 1 (48). – С. 34–43.

19. Самійленко О. О. Цитович Микола Мартиніанович / О. О. Самойленко // Антологія української юридичної думки : в 6 тт. / [ред. кол. : Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. ; упоряд. : Ю. І. Римаренко, В. Б. Авер'янов, І. Б. Усенко]. – К., 2003. – Т. 5. – С. 386–388.

20. Соловей Ю. П. Правовое регулирование деятельности милиции в Российской Федерации / Ю. П. Соловей ; Акад. М-ва внутр. дел Рос. Федерации. – Омск : Омская высш. шк. милиции, 1993. – 501, [2] с.

21. Соловей Ю. П. Российское полицейское право : история и современность / Ю. П. Соловей // Государство и право. – 1995. – № 6. – С. 75–85.

22. Старилов Ю. Н. История развития административно-правовой науки : (вступительная статья) / Ю. Н. Старилов // Русское полицейское (административное) право. Конец XIX – начало XX века : хрестоматия / сост. и вступ. ст. Ю. Н. Старилова. – Воронеж, 1999. – С. 9–38.

23. Старилов Ю. Н. Как развивалась наука административного права в европейских странах / Ю. Н. Старилов // Журнал российского права. – 1999. – № 3/4. – С. 203–215.

24. Старилов Ю. Н. Курс общего административного права : в 3 т. Т. 1. История. Наука. Предмет. Нормы. Субъекты / Ю. Н. Старилов. – М.: Норма, 2002. – 673 с.

25. Тихомирова М. Л. К вопросу о сущности полицейского права / М. Л. Тихомирова // История государства и права. – 2001. – № 5. – С. 41–43.

26. Міжнародна поліцейська енциклопедія = International Police Encyclopedia : понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія та практика : у 10 т. Т. 1. Теоретико-методологічні та концептуальні засади поліцейського права та поліцейської деонтології / Нац. акад. внутрішніх справ України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАНУ, Акад. правових наук України ; [відп. ред. : Римаренко Ю. І., Кондратьєв Я. Ю., Шемшученко Ю. С.]. – К.: ІнЮре, 2003. – 1232 с.

27. Ректори Київського університету.

1834–2006 / В. В. Скопенко, В. А. Короткий, Т. В. Табенська, І. І. Тіщенко, Л. В. Шевченко ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К.: Либідь, 2006. – 336 с. : іл.

28. Москаленко М. М. Концепция «полицейского права» как идейно-теоретическое основание организации и деятельности полиции дореволюционной России : историко-теоретический аспект : автореф. дис. на соискание научн. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / М. М. Москаленко. – СПб., 2004. – 22 с.

29. Мушкет И. И. Генезис «полицейского права» в контексте эволюции правовой системы России (историко-теоретический анализ) : дис. д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Мушкет Иван Ильич. – СПб., 2003. – 452 с.

Соломаха А. Г. Научная деятельность Н. Цытовича: курсы лекций полицейского права.

Статья посвящена анализу лекционных курсов с полицейского права, подготовленных последним профессором полицейского права Университета Святого Владимира Н. Цытовичем (1861–1919). Автор продолжает реабилитацию полицейского права путем возвращения из забвения как личности известного ученого, так и его наследия в области полицейистики.

Ключевые слова: Н. Цытович, полицейское право, административное право, Университет Св. Владимира, лекционные курсы с полицейского права.

Solomakha A. G. Scientific activity of M. Tsytovich: lectures of police law.

In our country there are social relations that are not fully delineated by specific branch of law and not fully explored, as required Law science. It is about the relationships, called police relations.

Reviving the name of Tsytovyich – specialist in police law we set the question much broader. It is necessary to rehabilitate the whole area of knowledge – police law that in terms of building an independent Ukrainian state considers particularly relevant.

The author analyzed the current research portfolio of domestic scientists on the development and revival of the police law and singled out the most successful and meaningful ones.

The author concludes that a brief overview of the current state of Ukrainian police law researches shows: number of papers on the problems of police law is insignificant, the history of domestic police law researches almost not studied in general, and the revival of police law proceeds rather slowly. Therefore, in the development of the Ukrainian state and the formation of civil society, there is an urgent need to rethink

the stereotypes formed in the process of state and law genesis. Life, research, teaching and administrative activities of famous scientist, lawyer Mykoli Martynianovycha Tsytovycha (1861–1919) remain poorly understood given the scale of this extraordinary figure.

The author analyzed in detail how M. Tsytovych taught police law. The structure, content, and in particular his own vision of scientific problems and their solutions.

The author concludes that Tsytovych studied police law through the prism of Western European views, and in some cases in the light of criticism of these views. Tsytovych made clear view of police law which he explores primarily in its historical development and only then studied theoretically. In his writings Tsytovych repeatedly clarifies the term "police" emphasizing its importance. Thus, it is safe to say that the author researched published lectures of Tsytovych «Lectures of police law» and «Lecture course of police law» M. Tsytovycha with «Conspectus of the special part of police law» and «Repertorium of police law» are organically coherent set of guidelines of university disciplines Law series, which complement each other, since they are built on the same theoretical foundations and put identical goals. Minor methodological differences are only certifying a constant search process of scientist who was trying to keep up with the times and to respond adequately to its challenges.

Keywords: M. Tsytovich, Police Law, Administrative Law, University of St. Vladimir, lecture courses with police law.

Стаття надійшла до редакції 03.10.2013